

Pregledni naučni rad

Primljeno 10. 6. 2018, prihvaćeno za objavljivanje 2. 10. 2018.

Doc. dr. sc. Mensur Valjevac

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
valjevac.mensur@gmail.com

Mr. Mina Valjevac

Osnovna škola "Mak Dizdar" – Zenica
valjevac.mina@gmail.com

TESAVVUF KAO METODIKA DUHOVNOG ODGOJA

Sažetak

Tesavvuf je autentična islamska disciplina, kao što su to fikh, tefsir, hadis i sl. Tesavvuf nije mistika, niti filozofija, već bit i suština islamske duhovnosti. Gnoza i odgoj su njegove dvije glavne odrednice, tako da je ucijepljen u samu srž islamskog koncepta obrazovanja. Svjedok tome je i Gazi Husrev beg, utemeljitelj visokog vjerskog obrazovanja u našim krajevima, koji je tik uz samu svoju Medresu sagradio i hanikah – školu za duhovni odgoj čije je pohađanje bilo sastavni dio obrazovanja u tom periodu. Islamska zajednica i njene obrazovne institucije su u nasušnoj potrebi za ponovnim uvođenjem i revitalizacijom predmeta tesavvuf, kao savremene metodike duhovnog odgoja, u nastavnim planovima i programima.

Ključne riječi: *tesavvuf, misticizam, filozofija, autentičnost, duhovnost, tarikat, metoda, metodika*

Uvod – tesavvuf nije misticizam

Zapadnim otkrivanjem islamskoga svijeta islamske znanosti su orijentalnim istraživanjima pozicionirane u već postojeće europocentrične sistematizacije. Tako je islamska znanost *tesavvufa*, koja je legitimna disciplina u sastavu tradicionalnih islamskih znanosti, oslovljena misticizmom. *Tesavvuf* ili sufizam ne može se ni jezički ni terminološki dovesti u vezu sa značenjem misticizam na Zapadu, ali ni na Istoku. Sufizam je znanost, u punom smislu te riječi, sa svojom historijom, svojim hronikama, svojom literaturom, znanstvenicima, disciplinama i

terminologijom, utemeljena ne mnogo kasnije od drugih islamskih tradicionalnih znanosti, kao što su *fiqh*, *hadis*, *tefsir* dr.¹

Na isti način i pojedine škole, pravci i učenja unutar sufizma pozicionirane su u okvire već postojećih filozofskih ili religijskih pravaca na Zapadu ili Istoku. Npr., Ibn Arebijevo² učenje o apsolutnom egzistencijalnom monizmu, tj. nedjeljivosti i neuporedivosti Božije Egzistencije (*Vahdetul-Vudžud*) sa bilo kime ili čime, oslovljeno je bezbožničkim spinozinim naukom o panteizmu koji se pojavio na Zapadu znatno kasnije.

Allahova egzistencija neodvojiva je od Njega Samoga, te je izlišno govoriti o bilo kakvom *panteizmu* ili *panenteizmu*, već samo o projekcijama Allahove egzistencije na ogledalima Njegovog stvaranja, ogledalima koja nisu i ne mogu biti On.

¹ O nastanku tesavvufa kao legitimne islamske discipline vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 57-60, ili arapski izvornik: Abdul-Kadir Isa, 1993: 22-27.

² Profesor Rešid Hafizović, u svome predavljanu Ibn Arebija, kaže: "Abu Bakr Muhammad Ibn 'Arabi al-Hatimi al-Tai rođen je 560/1165 u gradu Mursiji na jugu Španije. U islamskom svijetu je bio poznat kao Ibn 'Arabi, aš-Šayh al-Akbar (Doctor Maximus) i po pridjevku Muhyuddin ili oživotvoritelj vjere. Njegov svakidašnji život bio je u tolikoj mjeri naglašen duhovnim pregnućem: molitvom, zazivom, usredotočenjem, duhovnim posjetama prijašnjim rodoslovniciama sufijske gnoze i teognostičkim uvidima, tako da i dandanas nije lahko opisati njegov životopis a da on jednodobno ne predstavlja neku vrstu duhovne biografije par excellence koja ima paradigmatičku vrijednost za sve potonje pustolove i tragače za tajanstvenim vrelima žive sufijske gnoze. To je, jednodobno, razlog kojeg Ibn 'Arabijevi biografi još uvijek zaokružuju njegovu duhovnu biografiju, čija punina ovisi o potpunom identificiranju njegova nesvakidašnjeg razućenog, ezoterijskog, sufijskog književničkog opusa. Pošto ni dandanas nije potpuno istražen njegov književnički opus, to ni njegova duhovna biografija nije do kraja napisana. Kada taj čin bude do kraja izveden, to će značiti da je do krajnjih granica osvjetljen preširoki i preduboki duhovni obzor ezoterijske tradicije islama kao takve, jer tu tradiciju je, upravo, ovaj mistični filozof iz Andalusa snagom svog vlastitog duhovnog genija i bogatstvom svog književničkog opusa normirao i izveo do potpune sustavnosti, a sam se toj tradiciji nametnuo kao njen neprevazidljivi zasvodni kamen i krunski dovršetak." "Godine 621/1223, nakon godina krstarenja po cijelom islamskom imperiju, najposlije se skrasio u Damasku i ondje ostao sve do smrti 638/1240. pokopan je u Salihiji, sjeverno od Damaska, u podnožju brda Qasijun, gdje i dandanas postoji njegov mauzolej sagrađen od strane sultana Selima II i služi kao jedan od mnogobrojnih sufijskih svetogeografskih toposa koje je mjesto hodočašća brojnih poklonika i poštovaoca Ibn 'Arabijeva nauka." Hafizović, 1999: 137-8; 140.

I pored žestoke kritike Ibn Arebija, velikana *tesavvufske* misli, Ibn Tejmije,³ govoreći o njegovom razumijevanju *Vahdeti-vudžuda*, kaže:

فَإِنَّهُ يُفَرِّقُ بَيْنَ الظَّاهِرِ وَالْمَظَاهِرِ فَيَقِرُّ الأَمْرَ وَالتَّنْهَى وَالشَّرَائِعَ عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ وَيَأْمُرُ بِالسُّلُوكِ بِكَثِيرٍ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمَشَائِخُ مِنَ الأخْلَاقِ وَالْعِبَادَاتِ وَهَذَا كَثِيرٌ مِنَ الْعِبَادِ يَأْخُذُونَ مِنْ كَلَامِهِ سُلُوكَهُمْ فَيَسْتَفْعُونَ بِذَلِكَ وَإِنْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ حَقَائِقَهُ وَمَنْ فَهَمَهَا مِنْهُمْ وَوَأَفَقَهُ فَقَدْ تَبَيَّنَ قَوْلُهُ

"On pravi jasnu razliku između Vidljivog (*Ez-Zāhiru*) i manifestacija (*el-mezāhir*) tako da potvrđuje naredbe, zabrane i šerijatske odredbe onakvima kakve su, te umnogome zahtijeva da se slijedi ono što su zahtijevali prvi učitelji u pogledu lijepog ponašanja i ibadeta. Stoga mnogi ljudi usklađuju svoje ponašanje prema njegovom govoru, te od toga imaju koristi, iako ne razumijevaju njegova stvarna značenja (*hakāik*). Oni koji su ih shvatili, i usaglasili se sa njim, objasnili su njegove izjave." (Tejmije, 1995: 2/470-471.)

Tesavvuf nije filozofija

Imam El-Gazali pravi jasnu distinkciju između sufizma i onoga što se islamskoj kulturi razvilo i oslovlilo *islamskom filozofijom*.⁴

Šejh Fejzullah Hadžibajrić,⁵ jedan od savremenih bosanskih interpretatora šejha Abdullaha Bošnjaka,⁶ slavnog komentatora Ibn Arebijevih djela, govori o Bošnjakovo kongenijalnosti: "Sufije ne dopuštaju da su filozofi, jer oni polaze od istine, a filozofi idu ka

³ Preselio 728. h.g.

⁴ Vidjeti šire: El-Gazali, 1998: 31-49.

⁵ Šejh Fejzullah Hadžibajrić (1913.-1990.) bio je duhovno vezan za šejha Selima Samija Jašara. Preveo je i objavio značajan broj radova sufijske provenijencije. Kao *mesnevihan* (osoba sa dozvolom za prevođenje i tumačenje djela *Mesnevija*) naslijedio je hadži Mujagu Merhemića. Napisao je više prikaza i radova o Šejhu Abdullahu Bošnjaku. Šire o njemu vidjeti u: Beglerović, 2004: 10-39.

⁶ U djelima bibliografske naravi, bilo da su ona pisana na arapskom, turskom ili zapadnim jezicima čija su tematika islamski učenjaci, nezaobilazno ime, među Bosancima, jeste šejh Abdullah Bošnjak Abdi, poznat pod nadimkom "šārihul-fusūs", tj. komentator Fususa, jednog od najpoznatijih i najsloženijih djela najvećeg učitelja islamske duhovnosti svih vremena, andalužanina Muhjiddina ibn Arebija. Činjenica da se jedino za njegovo ime u bibliografskim djelima, među drugih 150 komentatora ovog djela, veže ovaj atribut (šārihul-fusūs) dovoljno govori za sebe. Abdullah Bošnjak je jedan od najistaknutijih predstavnika Ibn Arebijeve bosanske škole. Šire o njemu vidjeti u: Čolo, 2004: 180-202.

istini. Na istini oni se susreću, i tu istinu nam jednako ili slično prenose i slikaju. Šejh Abdullah je slijedio Ibni Arebija, i nije bio pod utjecajem Platona i Plotina, ali su ideje koje su istina istovjetno ili slično prikazivali." (Hadžibajrić, 2004: 54)

Čedomil Veljačić iz svoga europocentričnog okruženja donosi očekivane zaključke. Naime, on, pišući o Ibn Arebiju i Abdullahu Bošnjaku, ističe: "u doba evropske renesanse bi čuven kao 'islamski Platon' ne samo u istočno-mediteranskim zemljama. Kao najistaknutiji panteistički filozof svoga vremena mogao je i neposredno djelovati iz svoje španjolske domovine na razvoj evropske filozofije. Ako ga u tom smislu shvatimo kao neoplatonistu, onda i njegovom bosanskom komentatoru treba priznati jedan od najvrjednijih priloga neoplatonskoj renesansnoj interpretaciji 'kozmosa univerzalnih ideja.' Tako ga doista i ocjenjuju noviji zapadni historičari islamske književnosti koji su zapazili važnost njegova djela za razvoj Ibn Arebije škole." (Veljačić, 1978: 398.)

Veljačić previđa činjenicu da su ključna djela Ibn Arebija u kojima on obrazlaže svoja naučavanja nastala mnogo kasnije, za vrijeme njegova boravaka na islamskom Istoku, a ne u rodnoj Andaluziji gdje njegova naučavanja skoro nisu ni pustila korijena.

Tesavvuf je izvorna islamska disciplina

Tesavvuf, kao islamska disciplina, nastao je uporedo kada i *ilmul-fiqh*, *ilmul-tefsir*, *ilmul-hadīs* i dr. On, kao i druge islamske discipline, nije bio ustanovljen kao znanost za vrijeme Muhameda, alejhisselam, i prvih generacija *islama*. Naš savremenik, dr. Džasir Auda,⁷ kaže:

"U početku islama nije bilo među naukama onoga što se, u poznatom značenju, naziva naukom *tefsira*, ili naukom *fikha*, niti je bilo nauke *hadisa*, niti nauke o ljudima koji prenose predaje, niti nauke o metodologiji šerijatskog prava, niti nauke o *da'vi*, niti

⁷ "Prof. dr. Džasir Auda uistinu je interesantna ličnost. Riječ je o čovjeku koji ima široku naobrazbu, koji je dugo živio na Zapadu (Kanada, Amerika, Velika Britanija), koji ima dva doktorata i koji perfektno govori engleski jezik i drži predavanja na nekoliko renomiranih univerziteta u svijetu. Posebno je interesantno to da je profesor Auda doktor islamskog prava (*el-fikh*) i intencija šerijata (*mekasidu-š-šeria'h*), on predmete iz te oblasti i predaje studentima u Dohi i na drugim univerzitetima. Radi se, dakle, o čovjeku koji posjeduje vrhunsku naobrazbu iz šerijatskog prava, a istovremeno izučava i sufijsku misao i literaturu." (Dr. hfz. Safvet Halilović u predgovoru: Auda, 2012: 8)

nauke o *akaidu*. Ali, ljudi su imali potrebu za inoviranjem, kategorizacijom i evidentiranjem ovih nauka kako bi prvo naučili, a zatim podučili... Nauka o duhovnom putu, ili nauka *tesavvufa*, ili nauka duhovnog čišćenja, kako god da je nazovemo, jedna od islamskih nauka. Na početku islama ona nije bila poznata pod ovim imenom, kao što nisu bile poznate ni druge nauke, zatim se je razvila kao što su se razvile i druge islamske nauke. Da, u njoj su zastranili neki ljudi, isto kao što su neki ljudi zastranili u *fikhu*, neki u *akaidu*, neki u *tefsiru*, a neki svojim razmišljanjima u metodologiji šerijatskog prava. U svakoj nauci ima onih koji joj se prisposobljavaju, zloupotrebljavajući je na ovaj ili onaj način. Međutim, kao što sam već istakao, zastranjivanje u nauci ne osporava samu nauku, nit potrebu za njenim učenjem i podučavanjem." (Auda, 2012: 16-17)

Zatim nastavlja: "Od ove nauke ne bi trebalo da te odbije to što su neki ljudi u njoj zastranili, ili što su neki ljudi koji joj se prisposobljavaju nemarni u odnosu na probleme današnjice ili probleme islama, ili što su odustali od aktivnosti, ili što su razvili neko pogrešno shvaćanje, kao npr. oslanjanje na Allaha tako da je ono postalo pasivnost, ili pogrešno razumijevanje nade u Allaha, dž.š., tako da je ona postala sigurnost, ili pogrešno razumijevanje straha od Allaha, dž.š., tako da je on postao beznađe, ili druga shvaćanja koja su kriva i ekstremna, neumjerena i neodmjerena ispravnim mjerilom. Sve to ne treba da nas odbije, već treba da se prihvatimo ove nauke, ali sa mjerilom pravednosti, ispravnosti i umjerenosti." (Auda, 2012: 18)

Pored svega navedenog, *sufije* ili *mutesavvifi*⁸ jako su ljubomorni na svoj nauk, jer je on ustanovljen na primarnim izvorima *Islama*, tj. Objavi i Predaji, a pored toga, iskustveno (*zevkan*) i eksperimentalno (*tedžribeten*), provjerljiv je metodama koje su ucijepljene u samu srž božanske Objave i Poslanikove Predaje, tj. nadahnuće (*ilhām*) i istiniti san (*er-rujā es-sādika*) koje legitimno pripadaju učenjacima dostojnim vjerovjesničkog naslijeđa, kako je to definirao Božiji Poslanik:

إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ

"Uistinu, učenjaci su nasljednici vjerovjesnika." (Et-Tirmizi, 1975: 5/48)

⁸ *Sufije* su općenito pripadnici i sljedbenici sufizma, a *mutsevvi* su znanstvenici sufizma.

Bitno je napomenuti i da *islam*, a samim time i sufizam kao njegova sastavnica, nije isključiv u pogledu drugih kulturoloških i civilizacijskih iskustva i postignuća (*el-'urf*), ukoliko ona nisu u suprotnosti sa općim intencijama Božanskog zakona (*mekāsīduš-šerī'ah*). Muhamed, alejhis-salatu ves-selam, uči nas da su mudrost i spoznaja izgubljena stvar vjernika kojom se on treba okoristiti ma gdje da je pronade:

الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا

"Riječ mudrosti je izgubljena stvar vjernika. Gdje god da je nađe on ima najviše prava na nju." (Et-Tirmizi, 1975: 5/51)

Također, moli da mu se ne učini blagoslovljenim dan u kojem ne poveća svoje znanje koje će ga još više približiti Bogu:

إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَرَدَا فِيهِ عِلْمًا يُعْرَبُنِي إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ الشَّمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ

"Kada mi dođe dan u kojem neću povećati neko znanje koje će mi približiti Allahu Uzvišenom, ne bio mi blagoslovljen izlazak sunca toga dana." (El-Hindi, 1981: 10/136)

A u nekim predajama spomenuto je općenito znanje, kao npr.:

إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَرَدَا فِيهِ عِلْمًا فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ

"Kada mi dođe dan u kojem neću povećati neko znanje, ne bio blagoslovljen izlazak sunca toga dana." (Et-Taberani 1415 h.g.: 6/367)

Definicije tesavvufa

Smatramo da je najbolje, kao i za svaku drugu naučnu oblast, da poslušamo same sufije ili mutesavvife šta oni kažu o tome da je sufizam.

U referentnoj literaturi mogu se pronaći desetine i stotine definicija *sufizma*, kao i brojna mišljenja o njegovoj etimologiji i etimologiji riječi *sufi*. U nekima preovladava njegova *odgojno-metodička* dimenzija, u nekima *spoznajna*, ili kako to lijepo kaže Eva de Vitray Meyerovitch:

"Definicije što su ih predložili veliki učitelji sufizma samo su, dakle, približne, budući da ima onoliko 'putova' koliko hodočasnika, i da duša opaža samo ono što je sposobna dokučiti." (Meyerovitch, 1988: 18)

Ona sama kaže da je tesavvuf: "*Živo srce Islama*" (Meyerovitch, 1988: 17)

Mi bismo izdvojili par definicija koje nudi jedan od utemeljitelja ove znanosti, imam El-Kušejri (p. 1072.).

1): "(الدخول في كل خلق سني والخروج من كل خلق ديني)" *Tesavvuf je praktikovanje svakog lijepog ponašanja, i napuštanje svakog niskog, nedoličnog ponašanja (naravi)."*;

2): "(أن يكون العبد في كل وقت بما هو أولى به في الوقت)" *Tesavvuf je da čovjek uvijek bude u onom poslu koji mu je u datom trenutku najpreči."*;

3): "(التصوف خلق فمن زاد عليك في الخلق فقد زاد عليك في الصفاء)" *Tesavvuf je lijepo ponašanje, pa ko ga ima više od tebe duhovno je čistiji od tebe."* (El-Kušejri, 1959: 34)

Spomenuti šejh Hadžibajrić kaže:

"Tesavvuf je kao nebo o kojem mnogo znamo, ali ne sve. Uvijek se na nebu otkriva nešto novo." (Hadžibajrić, 2004: 55)

Savremeni bosanski šejh, predstavnik Ibn Arebijeve škole, šejh Mustafa Čolić (1921.-2004.),⁹ daje ovakvu definiciju *sufizma*:

"Tesavvuf nije misticizam, kako nam Evropljani sole pamet. Tesavvuf je stalna revizija, stalno čišćenje, stalno prečišćavanje svoga vjerovanja." (Čolić, 1996: 12)

Abdul-Kadir Isa,¹⁰ autor opsežnog djela o tesavvufu, *El-Hakāiku 'anit-tesavvufi*, koje je prevedeno i na naš jezik kao *"Istine o tesavvufu"* i objavljeno u Tuzli 1998, zaključujući izlaganje o definiciji ovog pojma kaže:

وعلى كلِّ فإننا لا نهتم بالتعابير والألفاظ بقدر اهتمامنا بالحقائق والأسس ونحن إذ ندعو إلى التصوف إنما نقصد به تزكية النفوس وصفاء القلوب وإصلاح الأخلاق والوصول إلى مرتبة الإحسان نحن نسمي ذلك تصوفاً. وإن شئت فسمه الجانب الروحي في الإسلام أو الجانب الإحساني أو الجانب الأخلاقي أو سمه ما

⁹ U Bosni, od vremena feth-a pa do današnjih dana, djelovao je i radio veliki broj učenjaka relevantnih u cjelini za islamski svijet, među kojima je bio i veliki broj živih sufija – učitelja naše duhovnosti. Neki su djelovali usmenom riječju, a neki i usmenom i pisanom. Šejh Mustafa efendija Čolić je jedna od najblistavijih zvijezda našeg duhovnog neba. Najbolji svjedok toga jeste njegov životni put, te njegova djela i radovi koje je ostavio iza sebe. Životni put uvaženog šejha na intelektualnom planu bio je jako plodan. On je iza sebe ostavio veliki broj prijevoda, komentiranih prijevoda i autorskih djela. Do sada je objavljeno preko dvadeset naslova, a veliki broj u rukopisima i priprema čeka na objavljivanje. To svrstava rahmetli Šejha u najplodnije autore sufijске provenijencije našeg podneblja.

¹⁰ Preselio je 1412. h. g.

شئت مما يتفق مع حقيقته وجوهره إلا أن علماء الأمة قد توارثوا اسم التصوف وحقيقته عن أسلافهم من المرشدين منذ صدر الإسلام حتى يومنا هذا فصار عُرفاً فيهم

(Abdul-Kadir Isa, 1993: 21)

U navedenom prijevodu to je izraženo na slijedeći način: "U svakom slučaju, mi ne pridajemo značaj izrazima i riječima, koliko pridajemo istinama i principima, i kada pozivamo u *tesavvuf* onda podrazumijevamo prije svega čišćenje duša, čistoću srca, usavršavanje morala i stizanje do stepena dobročinstva. I, mi to zovemo *tesavvufom*, a ti (o, čitaoče) ako hoćeš, zovi ga duhovna strana islama, ili strana dobročinstva, ili moralna strana, zovi ga kako god želiš, s tim da taj naziv odgovara njegovoj biti i njegovom istinskom karakteru, ali su svi učenjaci ove vjere *islama* ime *tesavvuf* i njegovu istinsku bitnost nasljeđivali od svojih predaka koji su ih u to upućivali (*muršidi*) od prvih dana *islama* do današnjih dana, pa je taj naziv među njima uobičajen. (Abdul-Kadir Isa, 1998: 56)

Sličan zaključak iznosi dr. Auda: "Ovo duhovno čišćenje i ova nauka, nauka o duhovnom čišćenju, jedna je od izvornih islamskih nauka. Katkada je neki ljudi imenuju naukom *tesavvufa*, ili se za nju upotrebljavaju neki drugi termini, kao što je nauka skrušenosti (*hušū*), ili nauka duhovnog puta (*sulūk*), nauka Božanskog odgoja (*rebbānīje*), ili nauka srcā (*kulūb*), ili nauka unutrašnjeg (*bātin*). Termini nisu važni, važna su značenja koja se kriju iza termina." (Auda, 2012: 16)

Tesavvuf kao islamska duhovnost

Inače, sama duhovnost u *islamu* svoje najdublje uozbiljene pronašla je u *tesavvufu*, tako da se slobodno može kazati da je *tesavvuf* duša i duh *islama*. Imami Malik¹¹ je kazao:

مَنْ تَفَقَّهَ وَلَمْ يَتَّصِفْ فَقَدْ تَفَسَّقَ وَمَنْ تَصَوَّفَ وَلَمْ يَتَفَقَّهْ فَقَدْ تَزَنَّدَقَ وَمَنْ جَمَعَ بَيْنَهُمَا فَقَدْ حَقَّقَ

"Ko se bavi samo *fiqhom*, a ne i *tesavvufom* biće grješnik; ko se bavi *tesavvufom*, a ne i *fiqhom* postaće heretik; ko napravi spoj između njih doći će do istine."¹²

¹¹ Jedan od četvorice poznatih imama u šerijatskom pravu. Preselio je 179. hidžretske godine u Medini.

¹² Vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 16, ili arapski izvornik: Abdul-Kadir Isa, 1993: 456.

Imami Ahmed,¹³ prije nego se upoznao sa sufijama, savjetovao je svoga sina Abdullaha:

"Dijete moje, drži se *hadisa*, a čuvaj se druženja sa ovima koji sebe nazivaju sufijama, jer neki od njih, vrlo često, ne poznaju propise svoje vjere." Međutim, kada se poblize upoznao sa sufijom Ebu Hamzom el-Bagdadijem¹⁴ i stanjem tih ljudi, rekao mu je:

يا ولدي عليك بحالسة هؤلاء القوم فإنهم زادوا علينا بكثرة العلم والمراقبة والخشية والزهد وعلو الهمة

"Dijete moje, obaveza ti je da se družiš sa ovim ljudima, jer su oni znaniji od nas, imaju veću samokontrolu, strah, suzdržavanje i duhovnu snagu."¹⁵

Etimologija tesavvufa

Postoji više mišljenja o etimologiji riječi *sufija* iz koje je deriviran glagol *tesavvefe* – postati (ponašati se kao) *sufija*¹⁶ čija je glagolska imenica *tesavvuf*.

Od tih mišljenja mi ćemo izdvojiti dva koja, po našem skromnom sudu, održavaju samu biti *sufija*, odnosno *tesavvufa*.

Prema prvome, sufije su nazvane tako prema ljudima koji su se u predislamskom periodu posvećivali *ibadetu* i služili hodočasniciima kod Ka'be (الصُّوْفَةُ).¹⁷

Ibn Tahir El-Makdisi¹⁸ navodi da je Velid ibnul-Kasim¹⁹ na upit zašto se vezuje riječ *sufija* odgovorio:

كَانَ قَوْمٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُقَالُ لَهُمْ صُوفَةٌ أَنْقَطَعُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَفَطَنُوا عِنْدَ الْكَعْبَةِ فَمَنْ تَشَبَّهَ بِهِمْ فَهُوَ الصُّوفِيُّ

"U neznanobožaćkom periodu bilu su ljudi koji su se zvali *sūfe*. Oni su bili predani samo Allahu i boravili su i služili kod Ka'be. Onaj ko njima nalikuje zove se *sufija*." (El-Makdisi, 1416 h.g.: 154)

Prema drugom mišljenju²⁰ etimologija ovog pojma vezana je riječ *safā* (صَفَاء) – čistota, nepomućenost, bistrina, vedrina...²¹

¹³ Jedan od četvorice poznatih imama. Preselio 241. h.g.

¹⁴ Preselio 289. hidžretsek godine.

¹⁵ Vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 16, ili arapski izvornik: Abdul-Kadir Isa, 1993: 457.

¹⁶ Vidjeti: Muftić, 1997: 825.

¹⁷ Vidjeti: El-Isbehani, bez godine: 298.

¹⁸ Preselio 507. h. g.

¹⁹ Nismo našli biografske podatke o njemu u nama dostupnim djelima.

²⁰ Vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 55.

²¹ Vidjeti: 1997: 806.

Tako, Bišr ibnul-Haris²² kaže:

الصوفي من صفا قلبه لله

"Sufija je onaj koji je svoj srce očistio radi Allaha." (El-Kelabazi, 1992: 26)

Tarikat – metodika tesavvufa

S obzirom na to da je *tesavvuf*, između ostaloga, i tarikatska teorija,²³ onda možemo zaključiti da je *tarikat* konkretizacija *tesavvufa*, tj. metod, put, pravac i način primjene tesavvufskih principa u praksi, ili metodā duhovnog odgoja (*tezkije*).

Šejh Fejzulah Hadžibajrić dao je ovu definiciju za *tarikat*:

"Idejno-praktična metodologija tesavvufa. Idejni sistem načina života zasnovan na šeriatu, kako ga je shvatio i primjenjivao neki vjerski velikan. Takvi vjerski velikani bili su osnivači tarikata (*pīr*). Tarikat je plan i program, te metod i režim nekog sufijskog reda. Postoji dvanaest glavnih tarikatskih redova. Oni se u svom cilju ujedinjuju ali se kod primjene, u izvjesnim propisima razlikuju." (Hadžibajrić, 1989: 212)

El-Džurdžani daje slijedeću definiciju *tarikata*:

- الطريقة هي السيرة المختصة بالسالكين إلى الله تعالى من قطع المنازل والترقي في المقامات

Tarikat je specifično kretanje za putnike ka Uzvišenom Allahu, a ogleda se u prelasku položaja i uzdizanju na stupnjeve." (El-Džurdžani, 1996: 183)

Poznati bosanski mutesavvif i šejh, Midhat ef. Čelebić, posmatra *tarikat* kao jednu od tri istovremenosti *tesavvufa*, te kaže:

"Unutarnjost, shvaćena kao istovremenost šerijata, tarikata i hakikata – sredstva, metoda i cilja, označava se izrazom tesavvuf." (Čelebić, 1421 h.g.: 25)

Što se tiče ove praktične i metodičko-odgojne strane *tesavvufa*, odnosno *tarikata* kao takvog, slavni islamski teolog i filozof, imam el-Gazali, koji je iznova dao legitimnost duhovnosti u okvirima *islama*, a samim time i *tesavvufu* kao njenom najdubljem izrazu, smatra da je duhovnost, odnosno duhovni odgoj (*tezkija*) kao metoda, oduhovljenja, stroga individualna dužnost (*fardu 'ajn*) za čije nepoznavanje je odgovaran svako pojedinačno,²⁴ a s obzirom na činjenicu da su samo Božiji poslanici

²² Preselio 227. h. g.

²³ Vidjeti: Arebi, 2005: 448.

²⁴ Vidjeti: El-Gazali, bez godine: 16.; El-Gazali, 2004: 1/58.

bili sačuvani (*ma'sūm*) od svih duhovnih pošasti i metafizičkih oboljenja.

Tesavvuf i obrazovanje

Također je evidentna i tradicionalna povezanost obrazovanja i *tesavvufa*, kao metode duhovnog odgoja i čišćenja.

Tako, Gazi Husrev-begova medresa, temeljna obrazovna institucija bošnjačkog naroda, najbolji je svjedok toga. Kako je općepoznato, njen utemeljitelj, tik uz nju, izgradio je *hanikah* (školu za duhovni odgoj) u kojem je nastava za učenike njegove medrese bila sastavni dio obrazovnog procesa.

Za duhovno ozdravljenje jednog naroda neophodni su kadrovi koji su prošli proces duhovnog odgoja i sami duhovno narasli da mogu i druge odgajati. U periodu prije posljednjeg rata o duhovnom odgoju vodilo se računa samo u privatnim krugovima. Danas u demokratskom društvu, prvi put nakon povlačenja Osmanlija iz naših krajeva, pruža nam se prilika da institucionalno oživimo metodiku duhovnog odgoja.

Prije svega mislimo na nastavni proces u našim medresama, bošnjačkim gimnazijama, na islamskoj vjeronauci i na visokoškolskim islamskim institucijama.

Najveću potrebu za tako duhovno ozdravljenim i preporođenim kadrom ima Islamska zajednica kao duhovna pastirica našeg naroda. Najpotrebnije je da budući pastiri – imami i vjeroučitelji – budu ti koji će biti duhovno jaki i druge duhovno jačati i usmjeravati.

Umjesto zaključka

I na kraju, šejh Mustafa efendija Čolić, čija autorska djela i prijevodi pored izrazito spoznajne imaju i duhovno-odgojnu dimenziju, govoreći o potrebi za duhovnošću i metodici duhovnog odgoja, kaže:

"*Tesavvuf* nije misticizam, kako nam Evropljani sole pamet. *Tesavvuf* je stalna revizija, stalno čišćenje, stalno prečišćavanje svoga vjerovanja. *Tesavvuf* je defakto *takvaluk*, a *takvaluk* znači bezgrješnost, potpuna moralizacija čovjeka islamom. *Takvaluk* neki prevode kao bogobožnost, što je pogrešno. Bojanje Allaha i robovanje Njemu iz straha i kazne, znači prisilno robovanje i to se zove *ibadet*. To je šerijatska stvar. U *tarikatu* *takvaluk* nije po sili robovanja, nego po sili ljubavi, po sili volje. Kod svake naše

džamije, s jedne strane treba da bude *mekteb*, a s druge strane *tekija*. Što se u *Šerijatu* teoretiziralo, u *tarikatu* se realiziralo. Tarikat je zapravo šerijatski Šerijat... Prvo sam čitao *Ihja ulumud-din*. Ovo djelo je *sufara* u *tarikatu*. Gazali je u svom djelu defakto realizovao *tarikata*... Islamski svijet je dobrim djelom evropeiziran, što će reći racionaliziran, tumači se i ispovijeda mozgovna vjera, a srčana vjera je zapostavljena... Tarikatski posao je da se omili vjera, da čovjek vjeru zavoli, a ne da ga uči kako se vjera praktikuje. U našim uvjetima svaki derviš, a pogotvo svaki hodža je dužan da nauči *tarikatski ilmihal* uporedno sa šerijatskim vjerovanjem. Jedno bez drugog ne može. Ne može mozak bez srca, niti može srce bez mozga. Ne može *Šerijat* bez *tarikata*, kao što ne može *tarikata* bez *Šerijata*. Ko je neprijatelj *tarikatu*, on je neprijatelj prosvjeti, jednoj posebnoj prosvjeti, duhovnoj prosvjeti. On defakto pasivizira vjeru, on je, kako se to kaže, umrtvljuje... Ja sam predlagao ranijem reisu-l-ulemi h. Jakubu ef. Selimovskom da se u medresama zavede uporedno, komparativno proučavanje *Šerijata* i *tarikata*, jer su to dvije osnove kategorije... To bi trebalo biti praksa i na islamskim fakultetima. Na fakultetima islamskim i u Kairu, Mekki i Medini je ista situacija...²⁵ Predstoji nam da prekinemo s takvom praksom i da priznamo da osim juristike islamske, *Šerijata*, postoji i šerijatski Šerijat, a to je *tarikata*." (Čolić, 1996: 12-13)

Na jednom naučnom skupu posvećenom Časnom Kur'anu, koji je održan u Zenici 1996. godine, Šejh je izjavio:

"Osvješćenje Islama i muslimana i njihovo oduhovljenje i oživljavanje je neminovnost ovog stoljeća"²⁶! (Čolić, 1996: 18)

Literatura

- Arebi I.M. (2005) *Tekstovi mudrosti, biti i suštine*. Visoko: Tekija Šejh Husejn-baba Zukić - Hukeljići-Živčići (Fojnica)
- Auda Dž. (2012) *Duhvoni put ka Allahu*. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Beglerović S. (2004) *Crtice iz života hadži šejha Fejzulaha efendije Hadžibajrića*. Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu. Br. 25. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".

²⁵ Kao poseban predmet na islamskim fakultetima, na Zapadu, prema našim uvidima, *tesavvuf* kao **metodika duhovnog odgoja** (*tezkiya*), trenutno se samo izučava na islamskim fakultetima u Parizu, Zenici i Bihaću.

²⁶ Tj. 15. hidžretskog stoljeća.

- Čelebić M. (1421 h.g.) *Sušтина islama*. Sarajevo.
- Čolić M. (1996) *Analiza i analitika evidentnog Božanskog obznambenog univerzuma i njegovih fakultiviteta: insana, Kur'ana i alemskog univerzuma*. Zbornik radova - 1. seminar o Časnom Kur'anu, Zenica, 31.03. – 01.04.
- Čolić M. (1996) *Tarikat je, zapravo šerijatski šerijat (intervju)*. Sarajevo: Preporod – islamske informativne novine. Br. 13/596. 15. septembar.
- Čolo N. (2004) *Šarihul-Fusus – Abdullah Bosnevi (k.s.)*. Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu. Br. 25. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
- El-Džurdžani A.I.M. (1996) *Et-Ta'rifat*. Bejrut: Darul-kitabil-arebijj.
- El-Gazali E.H. (1998) *Izbavljenje iz zablude*. Visoko: Neimar.
- El-Gazali E.H. (2004) *Oživljavanje vjerskih znanosti*. Sarajevo: Bookline.
- El-Gazali E.H. (bez godine) *Ihjau ulumiddin*. Kairo: Daru ihjail-kutubil-arebijeti.
- El-Hindi A.A.I.H. (1981) *Kenzul-'ummal fi sunenil-akvali vel-efa'ali*. Bejrut: Muessesetur-Risale.
- El-Hudžviri A.I.O. (bez godine) *Raskrivanje velova*. Paris-Sarajevo-Istanbul-Damascus: Pres orinet ineternacional.
- El-Isbehani R. (bez godine) *Mu'džemu mufredat elfazil-Kur'an*. Bejrut: Darul-fikr.
- El-Kelabazi, E.M. (1992) *Et-Te'arruf li mezhebi ehliit-tesavvuf*. Kairo: El-Mektebetul-ezherijjetu lit-turas.
- El-Kušejri E.K. (1959) *Er-Risaletul-Kušejrijjetu*. Kairo: Šeriketu mektebeti ve matbe'ati Mustafa el-Bali el-Halebi ve evladihi biMisr.
- El-Makdisi I.T. (1416 h.g.) *Safvetut-tesavvufi*. Bejrut: Darul-muntehabil-'arebijj.
- Et-Taberani E.K. (1415. h) *El-Mu'džemu-l-evsetu*. Kairo: Darul-haremejn.
- Et-Tirmizi E.I. (1975) *Sunenut-Tirmizi*. Kairo: Šeriketu mektebeti ve matbe'ati Mustafa El-Babi El-Halebi.
- Et-Tusi E.N.A.S. (2001) *El-lume'u fi tarihit-tesavvufil-islamijji*. Bejrut: Darul-kutubil-'ilmijje.
- Hadžibajrić F. (1989) *Mali rječnik sufijisko-tarikatskih izraza – izbor i prijevod s arapskog, perzijskog i turskog*: Tesawwuf – islamska mistika, Zbornik radova Prvog simpozija, 1408/1988. Zagreb: Zagrebačka džamija.

- Hadžibajrić F. (2004) *Uvodne tesavufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka*. Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu. Br. 25. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
- Hafizović R. (1999) *Temeljni tokovi sufizma*. Sarajevo: Bemust.
- Isa A.K. (1993) *El-Hakaiku anit-tesavvufi*. Halep: Darul-'irfan.
- Isa A.K. (1998) *Istine o tesavvufu*. Tuzla: Odbor islamske zajednice.
- Meyerovitch E.D.V. (1988) *Antologija sufijskih tekstova*. Zagreb: Naprijed.
- Muftić T. (1997) *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Veljačić Č. (1978) *Razmeđa azijskih filozofija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

TESAWWUF AS A METHOD OF SPIRITUAL EDUCATION

Mensur Valjevac, PhD

Mina Valjevac, MA

Abstract

Tesawwuf is an authentic Islamic science like fiqh, tafsir, hadith, and similar. Tasawwuf is not mysticism, nor philosophy, but the essence of Islamic spirituality. Gnosis and education are its two main determinants, so it is embedded in the core of the Islamic concept of education. This was confirmed by Gazi-Husrev bey, a founder of high religious education in our region, who just next to his Madrasah built the Hanikah School for Spiritual Education, the attendance of which was an integral part of education in that time. The Islamic community and its educational institutions have an overwhelming need for the reintroduction and revitalization of the subject of tesawwuf in curricula, as a modern method of spiritual education.

Keywords: tesawwuf, mysticism, philosophy, authenticity, spirituality, tariqa, method, methodics

د. منصور واليواتس - كلية التربية الإسلامية - جامعة زنتيسا

م. ميني واليواتس - المدرسة الابتدائية "ماك ديزدار" - زنتيسا

التصوف كمنهجية للتربية الروحية

ملخص

التصوّف هو علم إسلامي أصيل، مثل: الفقه، والتفسير، والحديث، وما إلى ذلك. ليس التصوّف هو الصوفية، ولا هو الفلسفة، ولكنه جوهر التربية الإسلامية الروحية. إن المعرفة والتربية هما المحددان الرئيسيان للتصوّف وهو متجذّر في جوهر المفهوم الإسلامي للتعليم. والشاهد على ذلك هو غازي خسرو بك، مؤسس التعليم الديني العالي في منطقتنا، والذي بنى مدرسة للتعليم الروحي بجانب المدرسة الإسلامية. وقد كان الحضور لهذه المدرسة الروحانية جزءاً لا يتجزأ عن التعليم خلال تلك الفترة. إن المشيخة الإسلامية ومؤسساتها التعليمية في حاجة ماسّة لإعادة تقديم مادة "التصوف" وتنشيطها، كمنهجية حديثة للتعليم الروحي في البرامج والمناهج الدراسية.

الكلمات الأساسية: التصوّف، الصوفية، الفلسفة، الأصالة، الروحانية، طريقة الصوفية، الطريقة، المنهجية